

Foredraget ble holdt i anledning Den kompliserte arven, seminar om Geirr Tveitt og Knut Hamsun på Litteraturhuset i Oslo 8. desember 2008. Seminaret var et samarbeid mellom Hauge-Tveitt jubileet 2008, HL-senteret, Litteraturhuset og Hamsun 2009.

Claudia Lenz, forsker ved HL-senteret:

Fortellinger om Norge og nordmenn under krigen

*Hvorfor er det så vanskelig og problematisk å snakke om en persons eller families sympatier for eller tilknytning til nazismen under okkupasjonen? Jeg vil prøve å nøste opp noen tråder som kan gi svar. Utgangspunktet er teorien om historiebevissthet, som sier at vårt virkelighetssyn, vår evne til å handle og vår identitet er tett knyttet til vårt forhold til fortiden. Den tyske kulturviteren Jörn Rüsen sier at våre forestillinger og fortellinger om fortiden på en måte er et materiale som vi former til mentale mønstre som kan hjelpe oss til å orientere oss i nåtiden og til å kunne utvikle forventninger om fremtiden. Det handler om å konstruere *mening* i tilværelsen. På engelsk fins det et fint uttrykk for det: «making sense of the past». Og siden virkeligheten vi befinner oss i, stadig forandrer seg, blir også fortellinger om fortiden stadig omformet. Denne prosessen berører både *hva* minnet blir, og hvordan de enkelte fortidsbiter er organisert som helhet. For vårt tema er det også viktig å huske at minner, selv om de baserer seg på individuelle erfaringer, blir til i en kulturell kontekst. Forestillinger og fortolkninger av fortiden blir stadig påvirket av kommunikative, sosiale prosesser.*

Gitt disse premissene vil jeg belyse de forskjellige nivåene som gjør seg gjeldende i forståelsen av hvordan fortellinger og fortolkninger om krigen tok form, og hvordan de kunne artikuleres etter 1945.

Jeg vil begynne med noen observasjoner fra min egen forskning. Mellom 2002 og 2005 ledet jeg en undersøkelse om hvordan minner fra annen verdenskrig fortelles videre fra generasjon til generasjon i norske familier. Rekrutteringen av informanter gikk for seg i form av snøballsystemet – intervjuerne spurte bekjente og ba dem om å spørre sine bekjente om de kunne tenke seg å bli intervjuet om krigen og krigsminner.

Etter at mer enn halvparten av intervjuene hadde blitt gjennomført, viste det seg at en god del familier med tilknytning til motstandsaktiviteter var blant de intervjuete, men ingen familier med NS-bakgrunn. Siden vi ønsket å få også denne siden av okkupasjonshistorien med i vårt prosjekt, begynte vi å lete etter familier som ville stille opp. Dette viste seg til å være en vanskelig oppgave. Snøballprinsippet sviktet fordi ingen som var involvert i prosjektet, visste om det fantes slike familiehistorier blant sine bekjente – tydeligvis er det ikke et tema man gjerne ville snakke om. Dette ga oss innsyn i hvor lett det er å komme i kontakt med historier fra den ”riktige” siden i Norge, og hvor mye vanskeligere det er når det gjelder den ”andre siden”.

Til slutt fikk vi kontakt med en del familier gjennom to personer som har stått frem i offentligheten som NS-barn, og som introduserte oss til sine nettverk. Det var tydeligvis bare mulig å få adgang til dem hvis man ble videreformidlet på denne måten. Vi hadde kommet i kontakt med et miljø hvor man kjenner hverandre, men ikke er interessert i å være kjent for den bakgrunnen man har i omverdenen for øvrig. Også dette er meget talende. Så begynte problemene med å få tre generasjoner samlet til intervju, noe vi trengte for å tilfredsstille prosjektets krav til fremgangsmåte. I noen familier var øyevitne-generasjonen villig til å bli intervjuet, men de yngre generasjoner ville ikke; i andre familier var spesielt andre generasjon veldig interessert i å snakke om dette temaet, men fikk ikke sine foreldre til å delta; hos noen familier fikk vi rett og slett beskjed om at det var umulig å

samle familien til intervju fordi nettopp dette temaet hadde ført til brudd mellom generasjonene. I en familie intervenerte en svigerdatter til en eks-frontkjemper fordi hun verken ville at barnet hennes skulle konfronteres med denne historien, eller at denne familiehistorien skulle bli offentlig kjent – noe hun mistenkte at intervjuene ville føre til.

Det ble intervjuet to familier fra ”den andre siden” – med hver sin egen krigshistorie. I den første familien hadde bestefaren vært frontkjemper, i likhet med brødrene til hans kone; både han og kona var fortsatt glødende Quisling-tilhengere. De var veldig opptatt av å fortelle *sin* versjon av krigshistorien, både til de yngre familiemedlemmene, men også til oss forskere. Av oss forventet de at vi skulle videreformidle fortellingen deres med ”vitenskapelig tyngde” – og, på en måte, legitimere den. Datteren og barnebarnet på 15, som også ble intervjuet, befant seg i et tydelig dilemma mellom den versjonen av krigen de fikk hjemmefra, og den versjonen som blir formidlet i resten av omverdenen deres. Hvordan kan man forholde seg til to gjensidig utelukkende minneuniverser? Jeg kommer tilbake til det.

I den andre familien hadde datteren til en høytstående funksjonær i statspolitiet (som døde noen år tidligere) tatt kontakt med meg. I hennes familie var krigen et tema som hadde skapt strid og splittelse, og hun ønsket å bruke intervjusituasjonen til å tvinge frem en samtale med de andre familiemedlemmene, noe hun alltid hadde opplevd som umulig. Mens den ene familien var preget av fungerende emosjonelle relasjoner og en slags ”familiær lojalitet”, også når det gjaldt den vanskelige krigshistorien, var den andre preget av konflikt og brudd, med akkurat denne historien som hovedårsak.

Jeg skal fortelle litt mer om hva slags ”strategier” de to barnebarna i disse familiene hadde for å forholde seg til besteforeldrenes politiske ståsted og handlinger under krigen. Men før det vil jeg si noe mer generelt ting om hvordan mulighetene til å minnes, dvs. fortolke og artikulere okkupasjonstiden, ble regulert i det norske samfunnet etter 1945 og frem til i dag. Når det gjelder dette, var jo gangen i vår forskningsprosess allerede et første funn: Det at det var så vanskelig å finne familier med en bakgrunn på ”den andre siden” som var villige til å treffe en forsker og snakke sammen om krigen, viser hvor vanskelig og belastet dette temaet fortsatt er – 60 år etter krigen slutt.

Det er flere nivå som må tas i betraktning her. Det første er den **offentlige minne- eller historiekulturen**. Dette omfatter alt fra historieskrivingen, fremstillingen av krigen i bøker, film og andre kunstneriske uttrykksformer, opprettelse av monumenter og museer, samt offentlige minneseremonier, til den juridiske og politiske håndteringen av fortiden. Her kan lover og rettsaker nevnes, men også politiske initiativer, markeringer og taler.

Nivå to er den **individuelle, biografiske bearbeidningen av fortiden**, som resulterer i individuelle minner. For de fleste nordmenn var okkupasjonstiden en tid hvor de gjennomgikk ekstraordinære erfaringer, ikke alle nødvendigvis av ond art. Etter krigen prøvde de fleste å innpasse disse erfaringene i et fortolkningsmønster som gjorde det mulig å plassere seg på den ”riktige siden”. Noen erfaringer ble da fremtredende, mens andre ble dempet ned – eller helt glemt. Individuelle minner er et enormt tilpasningsdyktig overlevelsesorgan. Vanskeligere er det når en stadig *blir minnet* om de ubehagelige, vanskelige aspektene. Dette skjedde med mange NS-folk og med ”tyskerjentene”, som hadde fått sitt stigma i det lokale miljøet de levde i. En individuell reaksjon er da å kapsle inn de minnene som berører det som er sosialt uakseptabelt, i taushet, en annen er en slags trassig insistering på at det som hele omverdenen fordømmer, allikevel er det eneste riktige og sanne. Slik oppstår en individuell ”motfortelling” som nesten automatisk fører til sosial isolasjon – om man ikke deler dette motfortellingens univers med andre, likesinnete. Her kommer nivå tre inn i bildet.

Nivå tre er et formidrende ledd mellom en og to, nemlig **familien som minneunivers**. Familier er preget av tette emosjonelle bånd og av krav om gjensidig lojalitet. Dette medfører på den andre siden at uoverkommelig uenighet om ting som har skjedd i fortiden, kan medføre voldsomme emosjonelle reaksjoner, splittelse og total brudd mellom enkelte familiemedlemmer – slik tilfellet var i den ene NS-familien vi intervjuet.

La oss se litt nærmere på hvordan disse tre nivåene utspilte seg i formingen av minnekulturen om krigen i Norge, fra 1945 og frem til i dag:

Den nasjonale grunnfortellingen

Den versjonen av krigshistorie som dominerte historieskrivningen og minnekulturen i flere tiår etter krigen, medførte et tilbud til de fleste om å anse seg selv som en del av en stor nasjonal dragkamp. Denne fortellingen handlet om gode nordmenn mot en fremmed okkupasjonsmakt og deres norske bødler. Jøssinger mot quislinger. De mange motsetningsfulle gråsoner som hverdagen vanligvis innebærer, forsvant fra den offisielle og offentlige fortellingen da landet skulle gjenoppbygges. Anne Eriksen betegner dette som et kjennetegn ved et mytisk fortellerunivers, fortiden blir revet løs fra den konkrete virkeligheten som fantes den gang, og blir opphøyet til noe overordnet: kampen mellom det nasjonale og det unasjonale.

Men det er viktig å huske at denne forestillingen om en grunnfortelling ikke helt fanger hvordan fortiden nyforhandles og nyfortolkes hele tiden, eller de mange motstridende kreftene som ønsker å påvirke definisjonen av fortiden i et pluralistisk samfunn. Men når det er snakk om at fortolkninger av fortiden oppstår i lyset nåtidens utfordringer, så gjelder det både for individer og sosiale grupper. Ideen om det nasjonale fellesskapet som hadde trosset fienden, hadde en viktig funksjon etter krigen: det gjaldt å hindre politiske splittelse og i stedet skape en felleskapsånd for å kunne sette i gang med å bygge etterkrigs-Norge. Man trengte enhet for å samle kreftene. Problemet med fortellingen om de gode nordmenn som i større eller mindre grad hadde vært motstandsfolk, var at man trengte – og skapte – «de andre». Hvis det ikke finnes gråsoner, så er skammen over å bli plassert på den mørke siden desto større. I dette svart-hvite mønsteret måtte folk plassere seg selv – på hvilken side hadde man selv vært?

Rettsoppgjøret etter krigen hadde kanskje en viktig sosial funksjon: Kollaboratørene fikk sin dom, noe som også hadde en symbolsk dimensjon. Dommen ble en sosial markør, den skapte en skillelinje mellom gode nordmenn og ”landssvikere”. På denne måten ble en del former for samarbeid med okkupasjonsmakten, ikke minst det økonomiske samarbeidet som hadde skapt ”brakkebaroner” under krigen, hvitvasket.

Krigsfortellingens innen- og utenrikspolitiske føringer

Denne samfunnsmessige ”minnekonsensus” bidro til å skape følelse av fellesskap blant majoriteten, som kunne betrakte seg som en del av det nasjonale ”vi” som på 1950-tallet begynte å få velferdsstatens ansikt. Sosialdemokrati sto for en visjon om at alle skulle kunne få sin del av samfunnets materielle og kulturelle goder. En film som *Ni liv* fra 1957 er et eksempel på akkurat den kulturelle representasjonen det er snakk om her: Det finnes visstnok noen ekstraordinære helter, Shetlandsgjengen, og da spesielt den fremragende Jan Baalsrud. Men i det øyeblikket han er i nød, stiller ”vanlige nordmenn”, representert ved kjernefamilien Martin, Agnes og deres spedbarn, opp for å, i ordets bokstavelige forstand, bære ham i sikkerhet. Slike ”gode folk” hadde vel fortjent velferdsstatens goder ... men gjaldt løftet da alle? Hvem som ble regnet som gode nordmenn, ble sterkt påvirket av etterkrigstidens ideologiske verdensbilde.

Det var nemlig ikke bare nazister som ble utelukket fra denne forestillingen om fullverdige samfunnsmedlemmer, og som fikk vanskeligheter med å få ta del i etterkrigstidens materielle og moralske gjenoppbyggingsprosjekt. Den kalde krigens logikk førte til eksklusjon av enda en gruppe: kommunistene – selv om de hadde ytt motstand mot okkupasjonen og ble forfulgt av okkupasjonsmakten med beinhard terror – ble ikke feiret som helter. Eller, jo, direkte etter krigen ble de det – i noen regioner, særlig i Nord-Norge, ble kommunistiske partisaner regnet som helter, likesom den russiske armeen ble regnet som befriere. Men ganske raskt startet et propaganda-felttog mot kommunistene, som mistenkeliggjorde og diskrediterte dem for ikke å ha kjempet for "nasjonens beste", men for et illegitimt politisk prosjekt. Etter hvert kom kommunistene i etterretningens søkelys, og noen fikk yrkesforbud, noe som førte til en sosial deklassering i tillegg til den politiske stigmatiseringen. Med dette hadde de blitt til statsfiender i stedet for motstandshelter. Jeg traff nylig en kvinne med bakgrunn fra Narvik, hvis bestefar hadde vært en ganske kjent kommunistisk motstandsmann under krigen. Det hun sier, er at denne bakgrunnen førte til en ganske prekær status etter krigen, og at man i denne familien egentlig aldri snakket om krigen. Det som førte til stolthet og selvtillit hos den ene gruppen, endte i taushet og stigmatisering hos de andre – noe som tydeligvis påvirket minst to generasjoners forhold til krigshistorien, og den egne familiehistorien som del av den.

Den nasjonale kjønnsorden

Når jeg først har nevnt *Ni liv*, vil jeg også si litt om et annet aspekt av etterkrigstidens minnekultur som filmen kan belyse. Den nevnte kjernefamilien, bestående av Agnes, Martin og spedbarnet deres, gjenspeiler nemlig hva jeg akkurat har kalt den "nasjonale kjønnsorden". Selv om den norske grunnfortellingen handler om "hele folket", så handler den dog på forskjellige måter om kvinner og menn. Kvinner er plassert i det som Anne Eriksen betegnet som "kjøkkenfronten". Mens mennenes plass er utenfor det private, i motstandsorganisasjoner eller blant "gutta på skauen", oppfyller kvinner husmødrenes patriotiske plikt. Det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret, som plasserer kvinnene hjemme og menn i den ytre verden, er et særtrekk ved nesten alle etterkrigsframstillinger av okkupasjonstiden, selv om den historiske realiteten er annerledes: Mange kvinner ble yrkesaktive i krigsårene, og i motstandsbevegelsen var kvinner engasjert på mange andre måter enn å smøre matpakker til "gutta på skauen". Men denne framstillingen var også en del av den "nasjonale gjenoppbygningen" etter krigen, her knyttet til en gjenopprettelse, eller i det minste en stabilisering, av den konservative, tradisjonelle kjønnsrollefordelingen. Denne representasjonen hadde selvfølgelig virkninger både for individuell minnekonstruksjon og for kommunikasjonen om krigen i familier. De fleste kvinner man snakker med om krigen, begynner konversasjonen med at de ikke har noe å fortelle. De har internalisert holdningen at det er menn som har opplevd noe, og som er eksperter på dette. Forteller- og fortolkningsautoriteten går hånd i hånd her.

Men bildet av den "patriotiske husmoren" har enda en konsekvens: Den bidro til stigmatisering av de kvinnene som hadde "gått ut" og inngått kjærlighetsforhold eller seksuelle forhold til tyske soldater. Dette ble betraktet som "seksuelt svik", siden en patriotisk kvinne ville ha "holdt seg unna" de fremmede. Dette handler også om kontroll av kvinnelig seksualitet. Det er bemerkelsesverdig i hvor stor grad "folkelig raseri" rettet seg mot disse kvinnene og jentene i 1945. En får mistanke om at de havnet helt nederst på den sosiale rangorden nettopp *fordi* de var kvinner, og fordi mange som kanskje hadde mer stripe historier under krigen, kunne peke med fingeren på dem for å plassere seg selv på den riktige siden.

I kontrast til nazistene og kommunistene ble disse kvinner ikke ekskludert fra det nasjonale (minne)felleskap pga. sine politiske holdninger, men "sviket" deres ble i stor grad knyttet til

forestillinger om hele deres personlighet. I tiden direkte etter krigen ble de i eugeniske termer betegnet som "arvelig åndssvake" og moralsk lettvinne. En slik stigmatisering preger et menneske. I den nevnte generasjonsundersøkelsen fra noen år tilbake fins neppe et annet tema som er så skam- og taushetsbelagt som tyskerjentenes historier.

Grunnfortellingens spor i private minner

Man kan lure på hvilken type historier folk hadde lyst til å fortelle rundt kjøkkenbordet når samtalen handlet om okkupasjonstiden. Hvilke eksempler fra krigen kunne man fremføre hvis man skulle støtte et argument i en diskusjon om aktuelle politiske spørsmål? Med andre ord, hvilke historier ble fortelleverdige, og hvilke henvisninger til krigsopplevelser skaffet troverdighet og autoritet? Og hva skjedde med de opplevelsene som ikke var fortelleverdige, historier som for eksempel handlet om å ha tjent på okkupasjonen, eller om å ha tilpasset seg? Kanskje slike sider av livet under krigen gikk *virkelig* inn i glemmeboken hos mange. Noen historier bare forsvant, noen kunne omfortolkes på en slik måte at de passet bedre inn i det nasjonale fortellingsmønsteret etter krigen. De forsvant sikkert ikke fra hukommelsen hos dem som ble stadig minnet på dem – for eksempel tyskerbarn som ble mobbet av sine medelever. Men ikke å kunne glemme betyr jo ikke at man kan *snakke*. Det fantes noen tema som var taushetsbelagt – både i den offentlige omtalen av krigen og i mange familier.

Men så kom en generasjon som satte spørsmålsteget ved mye ved den samfunnsmessige konsensusen fra 1950-tallet, bl.a. gikk de løs på fortellingen om krigen, som de oppfattet at var preget av "myter".

Historiesyn i forandring – 68'erne begynner å belyse gråsonene

I 1968'ernes opprør i Norge var ikke krigshistorien et like sentralt tema som det var f.eks. i Tyskland. Der ble hele foreldregenerasjonen mistenkeliggjort og anklaget for å ha vært medskyldig i nazismens forbrytelser (et av slagordene var "Traue keinem über 30" / "du skal ikke ha tillit til noen over 30 år"). Det norske opprøret rettet seg mot det som de unge opplevde som en uutholdelig selvgodhet blant de som plasserte seg på "den riktige siden". Siden krigsgenerasjonens hegemoni angående samfunnets strukturer og verdier baserte seg bl.a. på den motstandssentrerte fortellingen om krigen, var det helt naturlig at denne generasjonen også prøvde å demontere hva de oppfattet som en mytisk fortettet, uangripelig konsensus. En ny generasjon forskere begynte å grave opp glemte og fortiede aspekter ved krigshistorien.

En ting var å sette spørsmålsteget ved svart-hvitt-mønsteret og belyse gråsonene. Nytt søkelys ble rettet på økonomisk kollaborasjon og det faktum at mange nordmenn hadde tjent ganske godt på okkupasjonen, hvorav de færreste ble anklaget eller sett på som svikere etter krigen. At nye perspektiver på fortiden gjenspeiler samfunnsmessige forandringer, viste seg også i den feministiske revurderingen av okkupasjonshistorien. De avdekket en mannsdominert struktur i krigsfortellingen, som plasserte mannlige helter i sentrum og kvinnene i en rolle som "patriotiske husmødre", noe som bidro til å stabilisere en tradisjonell kjønnsorden i etterkrigstiden. Feministene, i sin kamp for likestilling, trengte andre kvinnelige rollemodeller. Derfor begynte de å interessere seg for kvinnenens patriotisk innsats under krigen på en annen måte, de viste at det fantes kvinnelige helter på lik linje med de mannlige.

Men det var ikke lett å introdusere nyanser i det dominerende historiebildet – og de lyktes heller ikke alltid. Når noen begynte å prøve å forstå motivasjonen Quislings tilhengere hadde for sine handlinger og holdninger under krigen, så ble det lett oppfattet som et forsøk på å rehabilitere og legitimere dem. De fryktet at kritisk revisjon skulle munne ut i *revisjonisme*. Denne fellen ble særlig tydelig da noen som ønsket å avkle de mytiske trekkene ved krigshistorieskrivningen, gikk i forsvar for holocaust-fornekteren David Irving. Den vanskelige lærdommen er at ikke alt som blir sagt i

kritikkens navn, er støtteverdig.

Heroisme og offerhistorie – når får lidelse og traumer plass i det offentlige minnet?

Mye tyder på at ikke alle som hadde gjort en innsats på den riktige siden under krigen, fikk autoritet og stemme til å fortelle sine historier rett etter krigen. De som hadde kommet tilbake til Norge fra de tyske fangeleirene, eller krigsseilere som hadde sittet i fangeskap i andre deler av verden, satt igjen med sine traumatiske erfaringer som ikke passet helt inn i gjenoppbyggingsånden. Her kommer samspill mellom individuelle og kollektive faktorer inn i bildet. Annette Storeide har i sin avhandling om tysklandsfangenes fortellinger påpekt at det tok mange år før de fleste av dem var i stand til å bearbeide sine erfaringer, og de begynte å skrive om dem.

Jeg kommer tilbake til *Ni liv* en gang til. Da jeg beskjeftiget meg med mottagelsen av filmen i den norske offentligheten i 1957, fant jeg dette: Det ble gjennomført en stor lanseringsskalla med regissøren Arne Skouen og skuespilleren Jack Fjelstad til stede, hvor inntektene gikk til Krigsinvalidforbundet. I en informasjonsbrosjyre som ble laget ved denne anledningen, heter det at Norges nyvunne velstand ikke kom de som hadde ofret sin helse i sin patriotiske innsats til gode. Det er altså ikke så enkelt som at etterkrigsvirkeligheten bare var delt opp i den "riktige" og "gale" siden.

En dramatisk forandring begynte på 1980-tallet – fokus snudde seg fra heroisering til *viktimisering* og fra verdier som patriotisme til universelle fortolkninger av fred, toleranse, menneskerettigheter.

En viktig impuls utenfra: TV-serien *Holocaust*

Så langt har jeg relatert fremveksten av den norske fortellingen om krigen og forandringene den gjennomgikk, til nasjonale føringer og innflytelser. Men det fins en viktig faktor som påvirket det kollektive bildet av annen verdenskrig på en sterk måte, og som kom utenfra: Minnet om holocaust og bevisstheten om at dette folkemordet var den største forbrytelsen som var blitt begått i denne krigen. En bevissthet rundt dette spredde seg allerede på 1960-tallet, da rettssaken mot Adolf Eichmann fant sted i Jerusalem. Mange utenlandske – også norske – media dekket rettssaken og kastet lys over dimensjonen denne forbrytelsen hadde. Men først 20 år seinere, da TV-serien *Holocaust* ble vist i Norge, begynte de europeiske jødernes skjebne å bli en del av den alminnelige historiebevisstheten. En ny – supranasjonal – fortelling om krigen begynte å vokse frem ved siden av den eksisterende, med Auschwitz som symbol. Denne fortellingen handlet ikke så mye om helter, men om ofrene og deres lidelser, den handlet ikke om det nasjonale, men om det universelle: humanisme, menneskerettigheter og kampen mot ondskap.

Men det tok sin tid før symbolet Auschwitz ble knyttet til ting som hadde skjedd i Norge. På 1990-tallet begynte oppmerksomheten å rette seg også mot det til da eksisterende tomrommet i den kollektive historiebevisstheten: de norske jødernes skjebne under annen verdenskrig, det faktum at 771 av dem hadde blitt arrestert, deportert og, nesten alle, drept i gasskamrene. Prosessen som kom i gang, var en blanding av politiske prosesser, offentlig debatt og historisk forskning. Det betydde at andre grupper fikk autoritet til å stå frem med sine historier i det offentlige rom. Og ikke minst førte det til en forandring i forhold til private fortellinger. Barnebarn som kommer tilbake fra turer med "de hvite bussene", spør kanskje om annet enn motstandshistorier.

Det er vel et samspill mellom generasjonsdynamikk og den kulturelle forandringen som rommet "tapernes" historier i større grad, som gjorde at noen grupper som hadde vært barn under krigen, tok ordet i den offentlige debatten: Barn av NS-folk og de såkalte tyskerbarna henviste til at de hadde måttet betale prisen for at deres foreldre/mødre hadde blitt plassert på den gale siden etter 1945. Hadde den motstandssentrerte fortellingen om okkupasjonstiden ført til selvgodhet hos majoriteten i

det norske samfunn?

La meg til slutt komme tilbake til de to familiene med NS-bakgrunn og se om denne forandringen i det samfunnsmessige klimaet hadde påvirket også disse familienes minneunivers.

Hvordan kan barnebarn snakke om sine nazi-besteforeldre?

La oss se først på familien Arildsen, hvor bestefar var en høy funksjonær i statspolitiet og sonet en femårig fengselsstraff etter krigen. Datteren hans sier at de som "NS-barn" tidlig lærte å være tause om sin familiebakgrunn, og at de heller aldri fikk noen ordentlig forklaring fra foreldrene på hva faren egentlig hadde vært med på. Hun forteller bare om noen "veterantreff" hun hadde opplevd, hvor faren og andre tidligere NS-folk satt og snakket om "gode gamle dager". Det gjorde henne rasende, og siden prøvde hun å sette i gang et oppgjør om fortiden i familien. Barnebarn Thomas, derimot, er neppe orientert om bestefarens fortid. Riktignok husker han et bilde han har sett som barn, hvor bestefaren er i uniform og har en schæferhund med seg, og som imponerte den lille gutten, men ellers var han bare den snille bestefaren, som Thomas heller ikke i dag vil stille spørsmål om.

Et skritt lenger går det i familien Lønne, hvor begge bestefedrene var frontkjemper. Her er det ikke noen taushet om krigen, tvert imot forteller begge besteforeldrene ivrig sin versjon. De er fortsatt Quisling-tilhengere og fortolker etterkrigshistorien som en nedgangshistorie. "Hadde Quisling fått det som han ville," sier de ofte – dette er kontrafaktisk historiebevissthet; de har egentlig ikke akseptert hvordan det gikk. Barnebarnet deres sliter selvfølgelig med å få dette historiesynet til å passe sammen med det han lærer om historien på skolen og andre steder. Han tar i bruk et fortolkningsmønster som vi har sett før, og som tilbyr en mulighet til å forsvare bestefaren: For ham handler bestefarens handlinger om å ha *idealer*.

"Han liksom kjempa for det han trodde på. Han gjorde det han trodde var rett. Det er en kvalitet som man ikke ser ved mange mennesker i dag. Hvis det skjer noe alvorlig, ikke sant. Så ... jeg er veldig stolt av han." (NF24E Lønne, 38)

Dermed tømmer han bestefarens holdninger for innholdet de hadde, og som er veldig vanskelig for ham å forsvare. Han reduserer dem til en abstrakt kvalitet han kan være stolt over.

Konklusjon

Min forskning på feltet av offentlige og private fortellinger om krigen i Norge viser at den tilsynelatende inkluderende dominerende versjonen som baserte seg på et vidt motstandsbegrep (sivil og militær, organisert motstand pluss "holdningskampen") hadde en ekskluderende skyggeside som hadde svært langvarige negative konsekvenser – for enkelte individer og grupper, men også for samfunnet som helhet.

Siden bildet som ble tegnet av "oss" og "de andre", ikke rommet nyanser av den historiske virkeligheten, fikk majoriteten mulighet til å glemme alle ubehagelige og motsetningsfulle aspekter av det de hadde vært med på, mens alle negative sider ble projisert på de som ble plassert på den andre siden. Det er vanskelig å tro at tyske soldater ikke var attråverdige for mange som etterpå snakket med forakt om "tyskertøsene", eller at ikke noen som tjente gode penger i tysk tjeneste, av og til har lurt på hvilken hest de skulle satse på. Det er ikke bare den negative fremstillingen av, for eksempel, frontkjempernes innsats på østfronten eller som fangevoktere i krigsfangeleirer på norsk jord som er problematisk her, men den funksjonen deres brennemerking hadde for etterkrigssamfunnet i sin helhet. Opprettholdelsen av et redusert svart-hvitt bilde som deler en befolkning i "patrioter" og

"svikere", bidrar ikke til en demokratisk inkluderende kultur.

Hvordan skulle de som ble stemplet som "svikere", tyskertøser eller stalinistiske statsfiender etter krigen, forholde seg til denne fortiden? For det første ble de fratatt muligheten til å bearbeide sine erfaringer i dialog i det offentlige rom, med sivilsamfunnet, som er så viktig i et demokrati. De ble tvunget til å ta sitt oppgjør med fortiden i det private, noe som ofte betydde helt individuelt og isolert. De vegret seg for å snakke om denne tiden, men sårene over krenkelsene de hadde erfart, bitterheten over den "tapte krigen" og i mange tilfeller minner om traumatiske opplevelser, sluttet jo ikke å virke. Andre valgte å bevege seg inn i kretser hvor de fikk bekreftet *sin* versjon av den historiske sannheten, særlig NS-folk og frontkjempere ser ut til å ha bygget opp sosiale miljøer hvor det fantes "motunivers" til den offentlig dominerende minnekulturen.

I generasjonsperspektiv har begge strategier – tausheten og en trassig tilbaketrekking til en motfortelling man deler med noen få – like fatale konsekvenser. Barn *ble* jo konfrontert med majoritetens syn på historien og på sine foreldre, ofte på en brutal måte, gjennom mobbing og sosial utstengning. Det skapte et voldsomt dilemma for mange. Skulle de være lojale overfor sine nærmeste eller velge radikal distansering fra dem og alt de sto for, som overlevelsesstrategi?

Det er et tomrom som måten krigen ble fremstilt og minnet på etter 1945, etterlot, og det er rommet for en undersøkende holdning, hvor vanskelige aspekter kan betraktes uten på forhånd å bli bedømt eller fordømt, og hvor det motsetningsfulle, de vanskelige valgene og dilemmaene som en krigssituasjon medfører, kunne bli bearbeidet. Et rom, hvor mennesker, uansett hvilken "side" de eller deres nærmeste hadde stått på, kunne innrømme at noen valg var feil fordi de hadde forferdelige konsekvenser, men hvor de også hadde lov til å bearbeide sine sår. Siden krigen fortsatt er virksom som "familiearv" for mange mennesker i dagens samfunn, er det fortsatt ikke for seint å åpne slike rom.